

## Διαπόντια Περιγητικά Δίκτυα Διαδρομών Πολιτιστικού Ενδιαφέροντος στις Κυκλάδες

Τάσος Αναστασίου  
Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου  
Διεύθυνση Τουρισμού Πολιτισμού Αθλητισμού  
Δια Βίου Μάθησης & Απασχόλησης Κυκλάδων

---

### 1. ΣΥΝΤΟΜΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ

Στην ιστορία και στη γεωμορφολογία του κυκλαδικού συμπλέγματος έχουν αφήσει έντονο το στίγμα τους η *πυκνότητα των παλαιών οδών ενδοεπικοινωνίας* και οι *ιδιαιτερότητες στη χρήση των υλικών κατασκευής τους*.

Τα δίκτυα παλαιών λιθόστρωτων οδών και μονοπατιών, τουλάχιστο στα μεγαλύτερα νησιά των Κυκλάδων (Νάξος, Άνδρος, Τήνος, Πάρος, Κέα) συγκροτούνται αφ' ενός από τις **βασικές (κεντρικές) οδικές αρτηρίες κάθε νησιού**, τις **στράτες**, και αφ' ετέρου από τις πολλαπλές **διακλαδώσεις-παρακαμπητίους** τους (τις λεγόμενες στην Κέα και στην Άνδρο **στενές**). Παρά το ότι ως προς την απώτερη καταγωγή των δικτύων αυτών, το τοπίο που μέχρι τώρα έχει προκύψει από την έρευνα παραμένει ιδιαίτερα θολό, οι εκτιμήσεις, με βάση γραπτές πηγές, την αρχαιολογική έρευνα, την ποιότητα της κατασκευής και προφορικές μαρτυρίες, συγκλίνουν στο ότι πολλά τμήματα του δικτύου - ιδίως οι κεντρικές αρτηρίες - κατασκευάστηκαν στη μεσαιωνική περίοδο (βυζαντινοί χρόνοι) και κάποια απ' αυτά πήραν την οριστική τους μορφή στην εποχή της Λατινοκρατίας. **(εικ. 2).**

Με κατά περιόδους σωστικές επεμβάσεις και βελτιώσεις μέσα στους επόμενους αιώνες, οι δρόμοι αυτοί, που εξακολουθούν να φέρουν τη ρωμαϊκής-πρωτοβυζαντινής προέλευσης ονομασία «στράτες», διατηρήθηκαν ως τις μέρες μας. Μέσω αυτών των αρτηριών γινόταν, ως τα μέσα του περασμένου αιώνα - και συχνά μέχρι και σήμερα - η διακίνηση ανθρώπων και αγαθών **(εικ. 3-4).**

Ειδικότερα, εάν γυρίσουμε πίσω στο χρόνο μέχρι την αρχαϊκή και κλασική περίοδο και εντυφλώντας στο τοπίο της Νάξου, της Τήνου, της Πάρου, της Κέας, της Αμοργού, της Ανάφης, βοηθούμενοι από τη σχετική βιβλιογραφία, θα μπορούμε να διαπιστώσουμε στο πεδίο ίχνη τμημάτων του δημόσιας χρήσης αρχαίου οδικού δικτύου. Οι οδοί αυτές συνέδεαν συνήθως το άστυ του νησιού είτε με το επίνειό του -όπως στην Τήνο **(εικ. 5)** είτε με λατρευτικούς χώρους μείζονος σημασίας είτε με χώρους εντατικής εκμετάλλευσης είτε ακόμη δύο άστυ μεταξύ τους -

στις περιπτώσεις που στο νησί υπήρχαν περισσότερες της μιας επικράτειες πόλεων, όπως συνέβη στην Αμοργό και στην Κέα. Στις τελευταίες περιπτώσεις μάλιστα το αρχαίο δίκτυο είναι και σήμερα σε πολλά τμήματά του αρχαιολογικά αναγνωρίσιμο -σε βαθμό ιδιαίτερα αποκαλυπτικό, όπως το τμήμα της αμαξήλατης οδού Κορησίας-Ποιήεσσας ή των οδών Ιουλίδας-Καρθαίας και Ποιήεσσας-Καρθαίας (εικ. 6).

Κομβική πάντως χρονική φάση, απαρχή για τη συγκρότηση των μεταγενέστερων οδικών αρτηριών των νησιών είναι η μεταβατική περίοδος που οι παλαιοί παράκτιοι οικισμοί φθίνουν ή εγκαταλείπονται οριστικά από τον 7<sup>ο</sup> αιώνα και μετά, σημαίνοντας και το τέλος του αρχαίου κόσμου. Στα μεγαλύτερα νησιά - ενδεικτικά σε Νάξο, Άνδρο, Τήνο, Πάρο, Κέα - όπου η ζωή και η διοίκηση στα βυζαντινά χρόνια οργανώνεται βαθμιαία στην ενδοχώρα, τα οδικά δίκτυα διαρθρώνονται με κόμβους τα εκάστοτε νέα διοικητικά κέντρα (εικ. 7) ή τα βασικά κέντρα παραγωγής πρώτων υλών (εικ. 8).

Από την εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας, και ιδιαίτερα από την περίοδο της κοινοτικής αυτοδιοίκησης, διασώζονται στα νησιά σημαντικά τμήματα από τις λεγόμενες «αφεντικές» ή «κομμούνες στράτες» που, όπως όλες οι κοινόχρηστες - κοινωφελείς κατασκευές της υπαίθρου, βρύσες, δεξαμενές, γεφύρια κλπ., αποτελούσαν αντικείμενα μέριμνας της τοπικής κοινότητας και έτσι μας παραδόθηκαν ως τις μέρες μας. Χαρακτηριστικά δείγματα είναι στη Νάξο η στράτα των Απεραθιτών σμυριδεργατών (εικ. 9), στην Κέα η λιθόστρωτη οδός Ιουλίδας - Κορησίας ή η οδός Ιουλίδας - Οτζιά (εικ. 10), στην Αμοργό η «Παλιά Στράτα» - που συνδέει την πρωτεύουσα Χώρα με την Αιγιάλη.

Τόσο οι κεντρικές οδοί όσο και οι διακλαδώσεις-παρακαμπτήριοι δρόμοι και μονοπάτια, εξακολουθούν παρά τις αλλοιώσεις τους, να συνδέουν τους οικισμούς κάθε περιοχής μεταξύ τους, καθώς και με τις καλλιέργειες, τα κύρια βοσκοτόπια, τις κυριότερες παράκτιες θέσεις και τους τόπους λατρείας - ξωκκλήσια, μονύδρια, μοναστήρια (εικ. 11).

Όπως αναφέρει ο έγκριτος ιστορικός και φίλος Δημήτρης Δημητρόπουλος «Η αφθονία της πέτρας και η εξοικείωση των ντόπιων με τις ποικίλες μορφές χρήσης της στην οικοδομική έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στην κατασκευή των δρόμων και των μονοπατιών, τα οποία κατασκευάστηκαν με τα υλικά, την τεχνογνωσία και την ανθρώπινη εργασία που μπορούσε να προσφέρει ο ίδιος ο τόπος. Καθώς δεν αποτέλεσαν έργο σχεδιασμού ενός ανθρώπου, αλλά το απόσταγμα της συλλογικής γνώσης και εμπειρίας, φέρουν στη διαδρομή τους την αξιοθαύμαστη αυτή αίσθηση εκμετάλλευσης των δυνατοτήτων του φυσικού περιβάλλοντος και προστασίας από τα καιρικά και φυσικά φαινόμενα, που απαντά και σε άλλες εκφράσεις της λαϊκής αρχιτεκτονικής δημιουργίας».

## 2. ΣΥΝΤΟΜΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΟΥ ΕΓΧΕΙΡΗΜΑΤΟΣ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΙΚΩΝ ΔΙΚΤΥΩΝ

Έχοντας βιωματικά προσεγγίσει τις σπάνιες ιδιαιτερότητες του φυσικού και ιστορικού τοπίου των Κυκλάδων, ξεκινήσαμε το **1995-1996** ως υπηρεσία Πολιτισμού της τότε Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Κυκλάδων, αλλά και ευαισθητοποιημένοι πολίτες και φορείς μέσα κι έξω από τα Κυκλαδονήσια, το έργο της επιλογής, της επανάχρησης και της ανάδειξης των παλαιών οδών της κυκλαδικής υπαίθρου ως Δικτύων Διαδρομών Πολιτιστικού Ενδιαφέροντος.

Υλοποιήθηκαν κατά νησί δράσεις αποκατάστασης και βελτίωσης των υποδομών πεδίου, είτε με ένταξη κατά περίπτωση τμημάτων των δικτύων σε κοινοτικά προγράμματα, είτε με αναθέσεις εργασιών μικρής κλίμακας σε τοπικά συνεργεία τεχνιτών, με βάση κατά περίπτωση συνταχθείσες τεχνικές μελέτες ή εκθέσεις. Οι εργασίες αυτές εκτελέστηκαν με τρόπο άρτιο και υποδειγματικό και με μέγιστη εξοικονόμηση δαπάνης. Παράλληλα, στο έργο αποκατάστασης της βατότητας και σήμανσης συνέβαλαν στα περισσότερα νησιά εθελοντικές δράσεις δοκιμασμένων συλλογικών φορέων, καθώς και πεζοπορικών κατά νησί ομάδων, που δούλεψαν οργανωμένα με την εποπτεία της υπηρεσίας μας. **(εικ. 12-13-14)**

Κατά την τελευταία χρονική περίοδο (**2015-2021**), από το αυξημένο ενδιαφέρον της δημοτικών αρχών προέκυψε ουσιαστική συμβολή τους στον τομέα της αποκατάστασης διέλευσης των δικτύων, συμμετέχοντας έτσι στην επιτυχή υλοποίηση του σχεδιασμού της Περιφέρειας για **διεύρυνση και ανανέωσή του**.

## 3. ΤΑ ΠΕΡΙΗΓΗΤΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ ΣΤΙΣ ΚΥΚΛΑΔΕΣ ΣΗΜΕΡΑ

Σήμερα, τα επιλεγμένα, σχεδιασμένα και επικαιροποιημένα από τη Διεύθυνση Τουρισμού Πολιτισμού και Αθλητισμού της Περιφέρειας περιηγητικά-πεζοπορικά δίκτυα Διαδρομών στα περισσότερα νησιά των Κυκλάδων, με συνολικό μήκος πάνω από 800 χιλιόμετρα -από τα οποία πάνω από το 50% είναι λιθόστρωτα- απλώνονται στο μεγαλύτερο μέρος της ενδοχώρας τους, με κομβικά σημεία τους οικισμούς και με βασικούς προορισμούς τόπους ή μεμονωμένα μνημεία ιστορικού-αρχαιολογικού ενδιαφέροντος και περιοχές σπάνιων φυσικών ιδιαιτεροτήτων. Τα δίκτυα βρίσκονται γενικά σε εξαιρετική κατάσταση από άποψη βατότητας και συνδεσιμότητας, ενώ παρουσιάζουν πολύ καλή εικόνα από την άποψη της ειδικών προδιαγραφών σήμανσής τους. **(εικ. 15-16-17-18)**

Τα περισσότερα δίκτυα πληρούν ήδη τα κριτήρια αξιολόγησής τους, όχι μόνο βάσει της κείμενης νομοθεσίας για την ένταξή τους στο Εθνικό Μητρώο Μονοπατιών και την εθνική τους πιστοποίηση, αλλά και τα κριτήρια πιστοποίησης που τίθενται από διεθνείς οργανισμούς, όπως η Ευρωπαϊκή Συνομοσπονδία Πεζοπόρων. **(εικ. 19-20)**

Μετά από επίπονες και επί σειρά ετών συνδυασμένες κοινές δράσεις με τις δημοτικές αρχές των Κυκλάδων, διανύουμε τη φάση συγκρότησης των **Φακέλων Καταγραφής-Αξιολόγησης** των περιηγητικών δικτύων των νησιών όπου οι Διαδρομές βρίσκονται σε φάση ετοιμότητας προκειμένου τα επιλεγμένα περιηγητικά δίκτυα θα ενταχθούν στο **Εθνικό Μητρώο Μονοπατιών** και στη συνέχεια **θα πιστοποιηθούν**, λαμβάνοντας το αντίστοιχο **σήμα ποιότητας**. (εικ. 21)

Οι τελικές ενέργειες προκειμένου να υποβληθούν οι Φάκελοι Καταγραφής-Αξιολόγησης στα αρμόδια κρατικά όργανα, είναι: (εικ. 22)

- η ταξινόμηση των στοιχείων καταγραφής του δικτύου, με τη συγκρότηση αρχείου με τη γεωμετρία κάθε διαδρομής και τη δημιουργία ορθοφωτοχάρτη για κάθε Διαδρομή. (εικ.23)
- η ολοκλήρωση και η συντήρηση-ανανέωση της σήμανσης κατεύθυνσης στις υφιστάμενες και στις διευρυμένες Διαδρομές κάθε δικτύου - μεταλλικά δίχρωμα πινακίδια προσανατολισμού, ξύλινες εγχάρακτες ειδικών προδιαγραφών πινακίδες προορισμού (εικ. 24-25-26-27-28-29-30-31), πίνακες γενικής πληροφόρησης. (εικ. 32-33)
- η κατασκευή και τοποθέτηση των προβλεπόμενων Πινακίδων Υποδοχής κάθε Διαδρομής (εικ. 34-35-36).

Σαν πρώτη ενέργεια **συστηματικής διαδικτυακής προβολής των δικτύων**, στην νεοσύστατη ιστοσελίδα της Περιφερειακής Ενότητας Νάξου λειτουργεί ο αντίστοιχος σύνδεσμος "Διαδρομές Πολιτιστικού Ενδιαφέροντος" για τα νησιά Νάξο, Αμοργό και Μικρές Κυκλάδες.

Ειδικότερα για τη Νάξο, έχει δημιουργηθεί στο πλαίσιο του υφιστάμενου περιηγητικού δικτύου η μεγάλη σειριακή διαδρομή 50 χιλιομέτρων με τίτλο **Naxos Strada**, με τοποθέτηση σε όλο το μήκος της **ειδικής σήμανσης**. Με τη διαδρομή αυτή επιτυγχάνεται η διέλευση από το μεγαλύτερο μέρος των μνημείων και τόπων ιστορικού και περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος του νησιού, μέσα από αλληπάλληλες εναλλαγές τοπίου και ταυτόχρονα διέρχεται από μεγάλο αριθμό ορεινών και ημιορεινών οικισμών της ενδοχώρας. (εικ. 37-38)

Η Διαδρομή μπορεί να διαιρείται χρονικά σε **4 τουλάχιστον ημερήσια τμήματα** (12 χλμ. πεζοπορίας την ημέρα) με στάσεις διανυκτέρευσης στους οικισμούς της ενδοχώρας του νησιού.

#### **4. ΔΙΑΠΟΝΤΙΑ ΠΕΡΙΗΓΗΤΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ ΣΤΙΣ ΚΥΚΛΑΔΕΣ**

Ως μεγαλεπήβολου χαρακτήρα αλλά ως απόλυτα εφαρμόσιμο πλάνο για την επόμενη φάση ανάδειξης των περιηγητικών δικτύων προτείνεται η επεξεργασμένη προγραμματική δράση με τίτλο «ΔΙΑΠΟΝΤΙΑ ΠΕΡΙΗΓΗΤΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ ΣΤΙΣ ΚΥΚΛΑΔΕΣ», η οποία συνιστά **σχέδιο συνδυασμένων χερσαίων και θαλάσσιων Διαδρομών στα νησιά των Κυκλάδων**. (εικ. 39)

Το εγχείρημα αποσκοπεί πρωταρχικά στην ευαισθητοποίηση των τοπικών κυκλαδικών κοινωνιών σε θέματα τοπικής ιστορίας και ιδιαιτεροτήτων του φυσικού τοπίου *σε διακυκλαδική βάση*, με στόχο της διαμόρφωση της "ψυχολογίας του Κυκλαδίτη" ως μέλους όχι μόνο της τοπικής του κοινότητας, αλλά ως *Πολίτη των Κυκλάδων*.

Ως αποτέλεσμα της επίτευξης αυτού του στόχου επιδιώκεται η διεύρυνση της ήπιας εναλλακτικής τουριστικής δραστηριότητας, με όρους διάσωσης και προστασίας της ιστορικής και φυσικής κληρονομιάς του τόπου. Το όλο εγχείρημα περιλαμβάνει συνοπτικά τα εξής:

1. Δημιουργία 5 *γεωγραφικών ενότητων* στο κυκλαδικό σύμπλεγμα, σε καθεμία από τις οποίες θα υπάρχει διαπόντια διαδοχική σύνδεση των νησιών.

Οι γεωγραφικές αυτές ενότητες θα είναι οι παρακάτω:

- ΒΟΡΕΙΕΣ ΚΥΚΛΑΔΕΣ [ΣΥΡΟΣ - ΤΗΝΟΣ - ΑΝΔΡΟΣ - ΣΥΡΟΣ]

ΑΦΕΤΗΡΙΑ - ΤΕΡΜΑΤΙΣΜΟΣ: **ΣΥΡΟΣ (εικ. 40)**

- ΒΟΡΕΙΟΔΥΤΙΚΕΣ ΚΥΚΛΑΔΕΣ [ΚΕΑ - ΚΥΘΝΟΣ - ΣΥΡΟΣ]

ΑΦΕΤΗΡΙΑ - ΤΕΡΜΑΤΙΣΜΟΣ: **ΚΕΑ - ΣΥΡΟΣ (εναλλακτικά) (εικ. 41)**

- ΚΕΝΤΡΟΑΝΑΤΟΛΙΚΕΣ ΚΥΚΛΑΔΕΣ [ΝΑΞΟΣ - ΔΟΝΟΥΣΑ - ΑΜΟΡΓΟΣ - ΚΑΤΩ ΚΟΥΦΟΝΗΣΙ - ΗΡΑΚΛΕΙΑ - ΠΑΡΟΣ - ΝΑΞΟΣ]

ΑΦΕΤΗΡΙΑ - ΤΕΡΜΑΤΙΣΜΟΣ: **ΝΑΞΟΣ (εικ. 42)**

- ΝΟΤΙΕΣ ΚΥΚΛΑΔΕΣ [ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ - ΘΗΡΑΣΙΑ - ΦΟΛΕΓΑΝΔΡΟΣ - ΣΙΚΙΝΟΣ - ΙΟΣ - ΑΝΑΦΗ - ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ]

ΑΦΕΤΗΡΙΑ - ΤΕΡΜΑΤΙΣΜΟΣ: **ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ (εικ. 43)**

- ΝΟΤΙΟΔΥΤΙΚΕΣ ΚΥΚΛΑΔΕΣ [ΜΗΛΟΣ - ΚΙΜΩΛΟΣ - ΣΙΦΝΟΣ - ΣΕΡΙΦΟΣ - ΜΗΛΟΣ]

ΑΦΕΤΗΡΙΑ - ΤΕΡΜΑΤΙΣΜΟΣ: **ΜΗΛΟΣ (εικ. 44)**

2. Πεζοπορική διάσχιση των νησιών, δια μέσου *ενοποιημένου δικτύου αλληλοδιαδεχόμενων Διαδρομών*, σύμφωνα με τον συνημμένο Πίνακα-Χάρτη. Η αρχή και το τέλος κάθε εσωτερικού νησιωτικού δικτύου θα ταυτίζεται με τα επιλεγμένα αγκυροβόλια διαπόντιας σύνδεσης. Επιδίωξη είναι η διέλευση από τα σημαντικότερα σημεία ιστορικού-αρχαιολογικού και περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος κάθε νησιού και από τους κυριότερους μεσόγειους οικισμούς.

3. Διαγώνιες *αλληλοδιαδεχόμενες θαλάσσιες - χερσαίες διασχίσεις*, διασυνδέοντας περισσότερες της μιας γεωγραφικές ενότητες, για την επίτευξη της μέγιστης δυνατής επισκεψιμότητας περιηγητών και της μέγιστης δυνατής εναλλαγής φυσικού και ιστορικού τοπίου.

4. Η διαπόντια επικοινωνία θα γίνεται *κατά κανόνα με μικρά τουριστικά σκάφη*, με δυνατότητα πρόσδεσης - ελλιμενισμού σε επιλεγμένα μικρά και ασφαλή αγκυροβόλια.

5. Η εφαρμογή του εγχειρήματος έχει ως προϋπόθεση την *ετοιμότητα των κατά νησί πεζοπορικών δικτύων από πλευράς βατότητας, συνδεσιμότητας και σήμανσης*.

## 5. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το εγχείρημα της *χάραξης και ανάδειξης διαδρομών πολιτιστικού ενδιαφέροντος* στις Κυκλάδες με κορμό τα μονοπάτια, υλοποιείται με το εξ αρχής βασικό κριτήριο ότι **η τουριστική ανάπτυξη συνιστά το αποτέλεσμα και όχι το στόχο της όλης δράσης**. Το εγχείρημα αυτό πραγματοποιείται σε μια εποχή που η κοινωνική συνοχή των μικροκοινωνιών κλονίζεται και συχνά ανατρέπεται με ταχύτατους ρυθμούς. Με ανάλογους ρυθμούς, συντελείται σήμερα η παράδοση της γής των νησιών, με ταπεινωτικούς όρους, στην τουριστική αγορά της Ευρώπης.

Ενταγμένο λοιπόν στη λογική των λειτουργιών που ιστορικά εξέθρεψαν τις πρακτικές και τις αξίες της κυκλαδικών κοινοτήτων, το πρόγραμμα των Διαδρομών, η με κάθε τρόπο επανάχρησή τους, δρά πρώτα απ' όλα παιδευτικά στην κατεύθυνση της περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης και ενισχυτικά στην ιστορική μνήμη. **(εικ.45)** Παράλληλα, ο χρήστης του μονοπατιού, είτε με την ιδιότητα του ντόπιου αγρότη είτε ως περιηγητής-διανοητής είτε ως ερευνητής-ανιχνευτής, αντλεί από τον τόπο ενέργεια χωρίς να ξεχνά, προσφέρει χωρίς να προσθέτει, χαίρεται το νησί χωρίς σκοπιμότητες, γίνεται λάτρης του και συμπορεύεται μ' αυτό. Διαφυλάσσοντας και ζωογονώντας τη μορφή και τη χρήση των μονοπατιών, η παρούσα γενιά μπορεί να εγγυηθεί τη συνέχιση της διαμονής, έξω και μακριά από τους ασφυκτικούς όρους που επαγγέλλεται το κυρίαρχο μοντέλο εργαλειακής αντιμετώπισης, και εν τέλει εξόντωσης της φύσης. **(εικ. 46-47)**